शान्तिगीता (Śāntigītā) : **Chapter 3**

अथ तृतीयोऽध्यायः ।	**atha tṛtīyo 'dhyāyaḥ**
अर्जुन उवाच ।	arjuna uvāca
योगी मुक्तः कथं कृष्ण व्यवहारे चरेद्वद । विना कस्याप्यहङ्कारं व्यवहारो न सम्भवेत् ॥ १॥	yogī-muktaḥ kathaṃ kṛṣṇa vyavahāre caret vada, vinā kasya api ahaṅkāram vyavahāraḥ na sambhavet. 1
श्रीभगवानुवाच ।	śrībhagavān uvāca
शृणु तत्त्वं महाबाहो गुह्यात् गुह्यतरं परम् । यच्छ्रुत्वा संशयच्छेदात् कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २॥	śṛṇu tattvaṃ mahābāho guhyāt guhyataraṃ param, yat-śrutvā saṃśaya-chedāt kṛta-kṛtyo bhaviṣyasi. 2
व्यावहारिकदेहेऽस्मिन्नात्मबुद्ध्या विमोहितः । करोति विविधं कर्म जीवोऽहङ्कारयोगतः ॥ ३॥	vyāvahārika-dehe 'smin ātmabuddhyā vimohitaḥ, karoti vividhaṃ karma jīvo 'haṅkāra-yogataḥ. 3
न जानाति स्वमात्मानमहं कर्तेति मोहितः । अहङ्कारस्य सद्धर्मः संघातं स विचालयेत् ॥ ४॥	na jānāti svam ātmānamahaṃ kartā iti mohitaḥ, ahaṅkārasya sat-dharmaḥ saṃghātaṃ sa vicālayet. 4
आत्मा शुद्धः सदा मुक्तः सङ्गहीनश्चिदक्रियः । न हि सम्बन्धगन्धं तत् संघातैर्मायिकैः क्वचित् ॥ ५॥	ātmā śuddhaḥ sadā muktaḥ saṅgahīnas cit akriyaḥ, na hi sambandha-gandhaṃ tat saṃghātair māyikaiḥ kvacit. 5
सच्चिदानन्दमात्मानं यदा जानाति निष्क्रियम् । तदा तेभ्यः समुत्तीर्णः स्वस्वरूपे व्यवस्थितः ॥ ६॥	sat-cit-ānandam ātmānaṃ yadā jānāti niṣkriyam, tadā tebhyaḥ samuttīrṇaḥ sva-svarūpe vyavasthitaḥ. 6
प्रारब्धात् विचरेद्देहो व्यवहारं करोति च । स्वयं स सच्चिदानन्दो नित्यः सङ्गविवर्जितः सुप्तस्य स्वप्नवत् कार्यं व्यवहारऽपि तत्तथा ॥ ७॥	prārabdhāt vicaret dehaḥ vyavahāraṃ karoti ca, svayaṃ sa sat-cid-ānando nityaḥ saṅga-vivarjitaḥ. suptasya svapnavat kāryaṁ vyavahāre 'pi tat-tathā. 7
अखण्डमद्वयं पूर्णं सदा सच्चित्सुखात्मकम् । देशकालजगज्जीवा न हि तत्र मनागपि ॥ ८॥	akhaṇḍam-advayaṃ pūrṇaṃ sadā sat-cit-sukhātmakam, deśa-kāla-jagat-jīvā na hi tatra manāk api. 8
मायाकार्यमिदं सर्वं व्यवहारिकमेव तु । इन्द्रजालसमं मिथ्या मायामात्रविजृम्भितम् ॥ ९॥	māyā-kāryam idaṃ sarvaṃ vyavahārikam eva tu, indra-jālasamaṃ mithyā māyā-mātra-vijṛmbhitam. 9
जाग्रदादि विमोक्षान्तं मायिकं जीवकल्पितम् । जीवस्यानुभवः सर्वः स्वप्नवद्भरतर्षभ ॥ १०॥	jāgrat-ādi vimokṣāntaṃ māyikaṃ jīva-kalpitam, jīvasya anubhavaḥ sarvaḥ svapnavat bharatarṣabha. 10
न त्वं नाहं न वा पृथ्वी न दारा न सुतादिकम् । भ्रान्तोऽसि शोकसन्तापैः सत्यं मत्वा मृषात्मकम् ॥११॥	na tvaṃ na ahaṃ na vā pṛthvī na dārā na sutādikam, bhrānto 'si śoka-santāpaiḥ satyaṃ matvā mṛṣātmakam. 11
शोकं जहि महाबाहो ज्ञात्वा मायाविलासकम् । त्वं सदाऽद्वयरूपोऽसि द्वैतलेशविवर्जितः । द्वैतं मायामयं सर्वं त्वयि न स्पृश्यते क्वचित् ॥ १२॥	śokaṃ jahi mahā-bāho jñātvā māyā-vilāsakam, tvaṃ sadā 'dvayarūpo 'si dvaita-leśa-vivarjitaḥ. dvaitaṃ māyāmayaṃ sarvaṃ tvayi na spṛśyate kvacit. 12
एकं न सङ्ख्याबद्धत्वात् न द्वयं तत्र शोभते । एकं स्वजातिहीनत्वाद्विजातिशून्यमद्वयम् ॥ १३॥	ekaṃ na saṅkhyā-baddhatvāt na dvayaṃ tatra śobhate, ekaṃ sva-jāti-hīnatvāt vijāti-śūnyam advayam. 13

केवलं सर्वशून्यत्वादक्षयाच्च सदव्ययम् ।
तुरीयं त्रितयापेक्षं प्रत्यक् प्रकाशकत्वतः ॥ १४ ॥

साक्षि-साक्ष्यमपेक्ष्यैव द्रष्टृदृश्यव्यपेक्षया ।
अलक्ष्यं लक्षणाभावात् ज्ञानं वृत्यधिरूढतः ॥ १५ ॥

अर्जुन उवाच ।

का माया याऽद्भुता कृष्ण काऽविद्या जीवसूतिका ।
नित्या वाप्यथवाऽनित्या कः स्वभावस्तयोर्हरे ॥ १६ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

श्रृणु महाद्भुता माया सत्त्वादि त्रिगुणान्विता ।
उत्पत्तिरहिताऽनादिर्नैसर्गिक्यपि कथ्यते ॥ १७ ॥

अवस्तु वस्तुवद्भाति वस्तुसत्तासमाश्रिता ।
सदसद्भ्यामनिर्वाच्या सान्ता च भावरूपिणी ॥ १८ ॥

ब्रह्माश्रया चिद्विषया ब्रह्मशक्तिर्महाबला ।
दुर्घटोद्घटनाशीला ज्ञान-नाश्या विमोहिनी ॥ १९ ॥

शक्तिद्वयं हि मायाया विक्षेपावृतिरूपकम् ।
तमोऽधिकाऽवृतिः शक्तिविक्षेपाख्या तु राजसी ॥ २० ॥

विद्यारूपा शुद्धसत्त्वा मोहिनी मोहनाशिनी ।
तमःप्राधान्यतोऽविद्या सावृतिशक्तिमत्त्वतः ॥ २१ ॥

मायाऽविद्या न वै भिन्ना समष्टि-व्यष्टिरूपतः ।
मायाविद्या-समष्टिः सा चैकैव बहुधा मता ॥ २२ ॥

चिदाश्रया चितिभास्या विषयं तां करोति हि ।
आवृत्य चित्स्वभावं सद्विक्षेपं जनयेत्ततः ॥ २३ ॥

अर्जुन उवाच ।

यद्ब्रह्मशक्तिर्या माया सापि नाश्या भवेत् कथम् ।
यदि मिथ्या हि सा माया नाशस्तस्याः कथं वद ॥२४॥

श्रीभगवानुवाच ।

मायाख्यां भावसंयुक्तां कथयामि श्रृणुष्व मे ।
प्रकृतिं गुणसाम्यात्तां मायां चाद्भुतकारिणीम् ॥ २५ ॥

प्रधानमात्मसात्कृत्वा सर्वं तिष्ठेदुदासिनी ।
विद्या-नाश्या तथाऽविद्या शक्तिर्ब्रह्माश्रयत्वतः ॥ २६ ॥

विना चैतन्यमन्यत्र नोदेति न च तिष्ठति ।
अतएव ब्रह्मशक्तिरित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ २७ ॥

kevalaṃ sarva-śūnyatvāt akṣayāt ca sat avyayam,
turīyaṃ tritayāpekṣaṃ pratyak prakāśakatvataḥ. 14
sākṣi-sākṣyam apekṣya eva draṣṭṛ-dṛśya-vyapekṣayā,
alakṣyaṃ lakṣaṇābhāvāt jñānaṃ vṛttyadhirūḍhataḥ. 15
arjuna uvāca
kā māyā yā 'dbhutā kṛṣṇa kā 'vidyā jīva-sūtikā,
nityā vā api athavā 'nityā kaḥ svabhāvas tayor hare. 16
śrībhagavānuvāca
śṛṇu mahādbhutā māyā sattvādi triguṇānvitā,
utpatti-rahitā 'nādirnaisargikī api kathyate. 17
avastu vastuvat bhāti vastu-sattāsamāśritā,
sadasadbhyām anirvācyā sāntā ca bhāva-rūpiṇī. 18
brahmāśrayā cit-viṣayā brahma-śaktir mahā-balā,
durghaṭodghaṭanā-śīlā jñāna-nāśyā vimohinī. 19
śakti-dvayaṃ hi māyāyā vikṣepāvṛti-rūpakam,
tamo 'dhika āvṛtiḥ śakti-vikṣepākhyā tu rājasī. 20
vidyā-rūpā śuddha-satvā mohinī moha-nāśinī,
tamaḥ-prādhānyato 'vidyā sā āvṛti-śaktimattvataḥ. 21
māyā 'vidyā na vai bhinnā samaṣṭi-vyaṣṭi-rūpataḥ,
māyāvidyā-samaṣṭiḥ sā ca ekā eva bahudhā matā. 22
cidāśrayā citibhāsyā viṣayaṃ tāṃ karoti hi,
āvṛtya citsvabhāvaṃ sadvikṣepaṃ janayettataḥ. 23
arjuna uvāca
yat-brahma-śaktir yā māyā sā api nāśyā bhavet katham,
yadi mithyā hi sā māyā nāśas tasyāḥ kathaṃ vada. 24
śrībhagavān uvāca
māyākhyāṃ bhāva-saṃyuktāṃ kathayāmi śṛṇuṣva me,
prakṛtiṃ guṇa-sāmyāt tāṃ māyāṃ ca
adbhuta-kāriṇīm. 25
pradhānam ātmasāt kṛtvā sarvaṃ tiṣṭhet udāsinī,
vidyā nāśyā tathā 'vidyā śaktir brahmāśrayatvataḥ 26
vinā caitanyam-anyatra na-udeti na ca tiṣṭhati,
ataeva brahma-śaktir-iti-āhur-brahma-vādinaḥ. 27
śakti-tattvaṃ pravakṣyāmi śṛṇuṣva tat-samāhitaḥ,

शक्तितत्त्वं प्रवक्ष्यामि श्रृणुष्व तत्समाहितः । ब्रह्मणश्चिज्जडैर्भेदात् द्वे शक्ती परिकीर्तिते ॥ २८॥	brahmaṇas cit-jaḍair bhedāt dve śaktī parikīrtite. 28
चिच्छक्तिः स्वरूपं ज्ञेया माया जडा विकारिणी । कार्य-प्रसाधिनी माया निर्विकारा चितिः परा ॥ २९॥	cit-śaktiḥ svarūpaṃ jñeyā māyā jaḍā vikāriṇī, kārya-prasādhinī māyā nirvikārā citiḥ parā. 29
अग्नेर्यथा द्वयी शक्तिर्दाहिका च प्रकाशिका । न हि भिन्नाथवाऽभिन्ना दाहशक्तिश्च पावकात् ॥३०॥	agner yathā dvayī śaktirdāhikā ca prakāśikā, na hi bhinnāthavā 'bhinnā dāha-śaktis ca pāvakāt. 30
न ज्ञायते कथं कुत्र विद्यते दाहतः पुरा । कार्यानुमेया सा ज्ञेया दाहेनानुमितिर्यतः ॥ ३१॥	na jñāyate kathaṃ kutra vidyate dāhataḥ purā, kāryānumeyā sā jñeyā dāhenānumitiryataḥ. 31
मणिमन्त्रादि-योगेन रुध्यते न प्रकाशते । सा शक्तिरनलाद्भिन्ना रोधनान्न हि तिष्ठति ॥ ३२॥	maṇi-mantrādi-yogena rudhyate na prakāśate, sā śaktir analāt bhinnā rodhanānna hi tiṣṭhati. 32
नोदेति पावकाद्भिन्ना ततोऽभिन्नेति मन्यते । नानले वर्तते सा च न कार्ये स्फोटके तथा ॥ ३३॥	na udeti pāvakāt bhinnā tato 'abhinnā iti manyate, na anale vartate sā ca na kārye sphoṭake tathā. 33
अनिर्वाच्याद्भुता चैव मायाशक्तिस्तथेष्यताम् । या शक्तिर्नानलाद्भिन्ना तां विनाग्निर्न किञ्चन ॥ ३४॥	anirvācya-adbhutā caiva māyāśaktis-tatha-eṣyatām, yā śaktir na analāt bhinnā tāṃ vinā agnir na kiñcana. 34
अनलस्वरूपा ज्ञेया शक्तिः प्रकाशरूपिणी । चिच्छक्तिर्ब्रह्मणस्तद्वत् स्वरूपं ब्रह्मणः स्मृतम् ॥३५॥	anala-svarūpā jñeyā śaktiḥ prakāśa-rūpiṇī, cit-śaktir brahmaṇas tat vat svarūpaṃ brahmaṇaḥ smṛtam. 35
दाहिकासदृशी माया जडा नाश्या विकारिणी । मृषात्मिका तु याऽवस्तु तन्नाशस्तत्त्व-दृष्टितः ॥ ३६॥	dāhikā-sadṛśī māyā jaḍā nāśyā vikāriṇī, mṛṣātmikā tu yā 'vastu tat-nāśas tattva-dṛṣṭitaḥ. 36
मिथ्येति निश्चयात् पार्थ मिथ्यावस्तु विनश्यति । आश्चर्यरूपिणी माया स्वनाशेन हि हर्षदा ॥ ३७॥	mithyā iti niścayāt pārtha mithyā-vastu vinaśyati, āścarya-rūpiṇī māyā sva-nāśena hi harṣadā. 37
अज्ञानां मोहिनी माया प्रेक्षणेन विनश्यति । माया स्वभाव-विज्ञानं सान्निध्यं न हि वाञ्छति ॥ ३८॥	ajñānāṃ mohinī māyā prekṣaṇena vinaśyati, māyā svabhāva-vijñānaṃ sānnidhyaṃ na hi vāñchati. 38
महामाया घोरा जनयति महामोहमतुलं ततो लोकाः स्वार्थे विवशपतिताः शोक-विकलाः । सहन्ते दुःसह्यं जनिमृतिजराक्लेशबहुलं सुभुञ्जाना दुःखं न हि गतिपरां जन्मबहुभिः ॥ ३९॥	mahā-māyā ghorā janayati mahā-moham atulaṃ tataḥ lokāḥ svārthe vivaśa-patitāḥ śoka-vikalāḥ, sahante duḥsahyaṃ jani-mṛti-jarā-kleśa-bahulaṃ subhuñjānā duḥkhaṃ na hi gati-parāṃ janma-bahubhiḥ. 39
इत्यध्यात्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीवासुदेवार्जुनसंवादे शान्तिगीतायां तृतीयोऽध्यायः ॥	ityadhyātmavidyāyāṃ yogaśāstre śrīvāsudevārjunasaṃvāde śāntigītāyāṃ tṛtīyo 'dhyāyaḥ.